

פרק ראשון

מדוע אין לראות בהיתר המכירה הלכה לדורות?

1. היתר המכירה לעומת פרוזבול, היתר עיסקא, מכירת חמץ וכו'

כפי שהוזכר במבוא, גם המתירים לסמוך על היתר המכירה מסכימים שיש לחתור לקראת שמירת שמיטה כהלכתה, ולהשתדל למעט, ככל האפשר, בהזדקקות להפקעת המצווה ע"י היתר המכירה, כדברי הסיכום של הראי"ה קוק זצ"ל במבוא ל"שבת הארץ":

"ולא נקבעה בזה שום הלכה קבועה, רק בתור הוראת שעה: כשיתברר הדבר לבי"ד הגון הבקי במצב הישוב ובסדריו, שאין דרך אחרת לקיומו של הישוב, יעשה את מעשיו לשם שמים וה' עמו".

הנחיתו הברורה של הרב קוק זצ"ל - שביסס, ייסד והפעיל את היתר המכירה הכללית בקרב ההתיישבות החקלאית בארץ, הייתה, שהתיר המכירה איננו בגדר הלכה לדורות, ואפילו לא הלכה לתקופה קצרה. הוראתו המפורשת היא שלפני כל שנת שמיטה מוטל על בית דין הגון, הבקי במצב הישוב ובסדריו, לבדוק את מידת הצורך בהפעלת היתר המכירה, ורק אם מתברר לו שאין דרך אחרת לקיומו של הישוב - רשאי הוא להשתמש בהיתר המכירה (וראה גם אגרות הראיה ח"ב חקכ"ב).

השאלה המתבקשת היא - מדוע דווקא לגבי היתר המכירה, יותר מאשר לגבי היתרים אחרים, יש הדגשה קבועה על חוסר הנחת מההיתר, ויש מגמה ברורה שלא לראות בכך פתרון של קבע, אלא שאיפה מתמדת לחזור למצב של קיום המצווה כהלכתה וכמאמרה? כלומר, אליבא דאלו הרואים בהיתר המכירה היתר כשאר ההיתרים (דהיינו, שלפי דעתם אין איסור "לא תחנם" במכירת הקרקע לגוי לצורך הפקעת קדושת הארץ בשמיטה, ולפי דעתם בעלות הגוי על הקרקע אמנם מפקיעה את קדושת הארץ לעניין חיובה במצוות שמיטה, ושהמכירה אמנם חלה למעשה) - במה שונה, אם כן, היתר זה מהיתר עיסקא המפקיע איסור ריבית, מהיתר פרוזבול המפקיע את מצוות שמיטת כספים, מהיתר מכירת בכורות המפקיע את קדושת הבכור, מהיתר מכירת חמץ המערים על איסורי תורה של "בל יראה" ו"בל ימצא" ועוד? מדוע היתרים אלו אינם נבחנים כל שנה מחדש, ומדוע לגביהם אין אנו שומעים קריאה חוזרת ונשנית להשתדל לצמצם את ההסתמכות עליהם למינימום הנחוץ¹?

1. ואין לומר כי הסיבה לחילוק הינה בכך שכל ההיתרים האחרים פשטו בכל ישראל לעומת היתר המכירה שמאז ומעולם נוטש לגביו ויכוח הלכתי ותורני נוקב, ומעולם לא פשט היתר זה בכלל ישראל, שהרי היא הנותנת וזו בדיוק תורף השאלה - מדוע וכיצד קרה שכל ההיתרים האחרים פשטו בכל ישראל ואילו היתר זה לא פשט ולא נתקבל בכלל ישראל, ולמרות שחלפו מעל מאה שנה בהם מונהג ההיתר הוא איננו מקובל אלא על חלקים מהציבור החרד לדבר ה'.

התשובה לשאלה זו יכולה להיות, מצד אחד, מחמת החולשה היתירה, ואולי הבעייתיות המיוחדת, שיש בהיתר המכירה יותר מאשר בהיתרים אחרים; או מצד שני, עקב החשיבות הגדולה והיתירה שבקיום מצוות השמיטה יותר מאשר מצוות אחרות.

בפרק זה נראה ששני הצדדים נכונים. להלן נעמוד הן על הקשיים המיוחדים שבשימוש בהיתר המכירה כדרך קבועה, והן על החשיבות היתירה שבקיום מצוות השמיטה. מתוך כך, גבין מדוע יש חשיבות גדולה ביותר למצוא דרכים לשמור את מצוות השמיטה, בימינו, ולא להפקיעה ע"י היתר המכירה.

2. היתר המכירה מפקיע מצווה

הבדל מהותי ובסיסי בין היתר המכירה להיתרים אחרים הוא שהיתר המכירה, מבוסס על הפקעת המצווה מיסודה. ההיתר איננו מושתת על הערמה הבגויה על הלכות המצווה ופרטיה, אלא הוא עוקר את חלות המצווה מלכתחילה ע"י מכירת הארץ לגוי והפקעת קדושתה. שיטה זו מנוגדת באופן רעיוני ומעשי למה שאנו מורגלים ומחונכים, בדרך כלל, בנוגע ליחסנו למצוות התורה.²

כדי להבהיר את הדברים נשווה את היתר המכירה בשביעית לשאר ההיתרים המקובלים בימינו:

א. במכירת חמץ איננו מפקיעים שום מצווה. מצות "לא יראה לך חמץ" שרירה וקיימת. קיום מצווה זו דורש מאתנו להוציא את החמץ מרשותנו, וזה בדיוק מה שאנו עושים ע"י מכירת חמץ. נכון שאם המכירה נעשית מתוך ידיעה מראש שהנכרי עתיד למכור לנו את החמץ בחזרה - יש בכך הערמה, אך הערמה זו אינה מבטלת ואינה מפקיעה כל מצווה. לכל היותר ניתן לומר, שאולי במכירה כזו אנו לא מקיימים את המצווה בהידור רב, אך המצווה קיימת, ואנו מקיימים אותה בפועל ע"י מכירת החמץ לגוי והוצאתו מרשותנו.

ב. גם ב"היתר עיסקא" איסור ריבית איננו מופקע ואיננו מתבטל, והוא קיים ועומד. היתר זה, מנצל הלכה בדיני ריבית המתידה לקבל כסף בתורת עיסקא ולהתחלק ברווחים, ו"היתר העיסקא" הנעשה לגבי הלוואה מסוימת מגדיר וקובע אותה הלוואה כשייכת לקטגוריה הזו. עוד יש להוסיף כי ברוב המקרים, "היתר עיסקא" איננו כרוך כלל בהערמה והוא נעשה שלא על מנת לקחת ריבית מעני ואביון הפושט ידו לצדקה, אלא על מנת לקיים חיי מסחר תקינים המחייבים מתן הלוואות עסקיות או קבלתן, והלוואות אלו אינן ניתנות כצדקה ואינן גמ"ח לאביוני עמך. ממילא, במקרים כאלו, באמת נעשית עיסקא, והיתר העיסקא משקף את המציאות. אמנם נכון הדבר, שאם

2. ראה בשו"ת ציץ אליעזר ח"ד סימנים י"א במה שכתב לגבי הצעת הרב עזיאל על תקנה בעניין יצירת פטור מהפרשת תרומות ומעשרות. ויש לציין, שלגבי תרומות ומעשרות היה ניתן לומר דברים דומים למה שנכתוב להלן לגבי הפקעה ממצוות בכור, שכיום לא ניתן למעשה מבחינה אובייקטיבית לקיים את המצווה. וראה גם בשו"ת רב פעלים ח"א יו"ד סימן ה' ובשו"ת תורה לשמה סי' שני. וראה גם לקמן בסוף סעיף 3.

עושים "היתר עיסקא" לגבי הלואאה פרטית לעניים וזנזקים, יש בכך הערמה שבהחלט איננה בבחינת עשיית הישר והטוב, ובדאי, שמצווה להתריע כנגד תופעה כזו, אם כי גם במקרה כזה לא מפקיעים את חלות המצווה מיסודה, אלא מנצלים בדרך הערמה פרט אחד מפרטי המצווה³.

ג. היתר הפרוזבול אף הוא איננו מפקיע מצווה. ראשית, אין זו מצווה גדולה שלא להחזיר חוב לאחר שביעית. נהפוך הוא, הלווה מבחינתו צריך להשתדל שלא לנצל את שמיטת הכספים לאי החזרת החוב. "כל המחזיר חוב שעברה עליו שביעית רוח חכמים נוחה הימנו" (רמב"ם שמו"י פ"ט הכ"ח) - ומכלל הן שמעין לאו, שרוח חכמים איננה נוחה ממי שיכול להחזיר חובו ואיננו מחזיר, כיוון שאדם כזה הוא זה שמערים ומנצל, שלא בצדק, את מצוות התורה, שנאמרה במגמה להקל על מצוקת העניים בשמיטה ע"י הפיכת ההלואאה שניתנה להם למענק ולצדקה.

יתירה מזו, עיקר החידוש שבמצוות שמיטת כספים הוא בכך, שבעקבות השמיטה יש מצווה ליתן צדקה גמורה (בניגוד להלואאה) לעניים. לאמור, בדרך כלל, מצווים אנו לעזור לעני ע"י הלואאה ולא ע"י צדקה גמורה. ורק בשנת השמיטה מצווה התורה לא ליגוש את העני, ואם אין לו אפשרות להחזיר את חובו, יש להשמיט חוב זה ולהפוך את ההלואאה שניתנה לו למענק ולצדקה. זה המקור בתורה למצוות צדקה לעניים. האם הפרוזבול עקר מצווה זו של צדקה לעניים מעם ישראל? האם מצוות צדקה כיום איננה מושרשת בעם ישראל ומתקיימת בהידור רב, שהרי גם בשאר שנים (ולא רק בשמיטה) איננו נמנעים מלתת צדקה גמורה לעניים?

אם כן, היתר הפרוזבול לא עקר ולא ביטל מצווה מהתורה, אלא הוא בא להסדיר החזר הלואאות, שהתורה עצמה איננה רואה בעין יפה את השמטתן ואי החזרתן.

ואכן מי שינצל את הפרוזבול כדי ליגוש עני שנוזק להלואאה לצורך מחייתו, אכן ינהג בדרך שאיננה ראויה, ושכנגדה ראוי בהחלט להתריע, אך ברור שכיום זהו מיעוט מוחלט של המקרים בהם כותבים פרוזבול.

ועוד. כאמור לעיל, עיקר מצוות שמיטת כספים היא שלא ליגוש ולא ללחוץ בשנת השמיטה את העני והאביון שאין לו אפשרות להחזיר את חובו. הדגיש את הדברים ר"א ממיץ בעל ספר היראים שכתב (סימן רע"ח): "ונראה לי דשמיטה דקרא איננה מחילה, אלא ציווה הקב"ה שישמיט. פירוש: שיניח ולא יתבענו עד שיתן לו מעצמו, דכתיב 'שמוט' ו'לא יגוש', שכל שמיטה הכתובה בתורה הנחה ולא מחילה, דכתיב 'והשביעית תשמטנה ונטשתה', פרוש תניח". ולכן, מוצאים אנו שהתורה עצמה נותנת בידינו אפשרות להבטיח את החזרת ההלואאה ע"י קביעת מועד פירעונה לאחר השמיטה -

3. עלי להדגיש, כי אינני מתכוון לטעון בדברי, שבהלואאה לעשיר אין איסור ריבית (כפי שאכן משתמע מפשטי המקראות), אלא שמבחינה עובדתית ניתן, בדרך כלל, להגדיר את ההלוואות לעשיר כעיסקא, כי לעשיר ההלואאה איננה האופציה היחידה להסתדר, אלא זו האופציה הנוחה והמשתלמת ביותר, ממילא, אין כל הערמה בהגדרתה כעיסקא מבחינתו, כי הלואאה זו מאפשרת לו להמשיך בעסקו כרגיל, מבלי לפגוע בהם ע"י משיכת הכסף המאפשר את המשך ניהולם התקין.

"המלווה את חברו לעשר שנים אין שביעית משמטתו" (רמב"ם שמו"י פ"ט ה"ט), שהרי כאן אין כל נגישה בשביעית כיוון שמועד הפירעון חל רק לאחר השביעית. ממילא, סידור הפרוזבול, שאף הוא מבוסס על כך שאין נגישה מצד המלווה, איננו עוקר כל מצווה מהתורה. שהרי המצווה היא שלא ליגוש בשביעית והפרוזבול מבטיח שאכן המלווה לא יגוש, כיוון שחובו נמסר לבי"ד, וגם ללא הפרוזבול יכול היה המלווה להבטיח לעצמו את גביית חובו ע"י קביעת זמן הפירעון למועד שלאחר שנת השמיטה, ובאופן, שהשביעית אינה משמטתו.

ועוד יש להוסיף, שלא רק שבפרוזבול אין עקירת המצווה, אלא שהמגמה שעמדה ביסוד תיקון הפרוזבול הייתה אותה המגמה של המצווה המקורית - לעזור לעניים. הפרוזבול נועד למנוע מצב חמור יותר, שדווקא כתוצאה ממצוות התורה, שנועדה להביא לכך שהעניים יזכו בעזרה גדולה יותר בשמיטה, ייווצר מצב הפוך שהם לא יקבלו אפילו את הלוואה הנחוצה למחייתם - "כשראה הלל הזקן שנמנעו [העם] מלהלוות זה את זה... התקין פרוזבול..." (רמב"ם שמו"י פ"ט הל' ט"ז).

ד. מכירת בכורות היא ההיתר היחיד שנועד אכן להפקיע את קדושת הבכור ולבטל את המצווה מעיקרה. אלא שבמקרה זה, בניגוד למכירת הקרקעות בשמיטה, הדבר לא נעשה כיוון שנטל מצוות הבכור כבד עלינו, אלא כיוון שאנו מנועים כיום אובייקטיבית מלקיים מצווה זו, עקב העובדה שאין ביהמ"ק וא"א להקריב קורבנות. ממילא, אין לנו ברירה, אלא לקיים, לכל היותר, את דין הגמרא הקובע שיש להמתין עד שייפול בבכור מום שיפקיע את קדושתו ויאפשר את השימוש בו. אין במכירת הבכורות כיום הפקעת מצווה והתחמקות מקיום מצווה, שהרי המצווה בכל מקרה איננה יכולה להתקיים, אלא זו רק הערמה או דרך מחוכמת, שמגמתה להימנע מהמכשולים הרבים הכרוכים בהמתנה פסיבית להפקעת קדושתו של הבכור ע"י נפילת מום, ולהביא להפקעת קדושתו עוד בטרם לידתו (ומהדין, מותר בזמן הזה, גם להטיל בו מום בידיים קודם שייוולד כדי להפקיע את קדושתו מראש, וק"ו, שאין כל פגם שהוא במכירה המפקיעה את קדושת הבכור).

ברור, שאם היינו נוקטים בדרך זו בזמן שביהמ"ק היה קיים, והייתה מצווה לתת את הבכורות לכוהנים שיקריבום ויאכלום, הרי הייתה בכך הפקעת מצווה מהתורה שלא יעלה על הדעת לעשותה, אך במצבנו כיום אין בכך כל טעם לפגם.

אם כך, הסיבה הראשונה שבגללה נקבע היתר המכירה כהוראת שעה בלבד נובעת מכך שהיתר זה, שלא כהיתרים אחרים ושלא כמקובל, נועד להפקיע מחיוב מצווה, כיוון שקיומה מכביד עלינו יתר על המידה⁴.

4. בכינוס לסיכום שנת השמיטה תשמ"ז שנערך בהיכל שלמה בכ"ו אדר תשמ"ה, העיד גם מרן הרב הראשי לישראל הרב אברהם שפירא שליט"א, בהרצאה שנשא לפני באי הכנס, שכל המטפל בהיתר המכירה עוסק בכך בנפש חצויה ובלב לא שקט, "שהרי לא יתכן שהפתרון האמיתי לשמיטה הוא לבטל מצווה זו לחלוטין ע"י המכירה".

3. היתר המכירה מפקיע קדושת א"י

הבעיה השניה, שבגללה לא נקבע היתר המכירה כהלכה לדורות נובעת מעצם שיטת ההיתר. שונה היתר זה מכל ההיתרים האחרים בכך שהוא נעשה ע"י מכירת א"י לגוי, גם אם מבחינה הלכתית יש דרך שלא להיכשל באיסור "לא תחנם", הרי שהמתירים היו מודעים לכך שלא יתכן לראות במכירת א"י לגוי והפקעת קדושת הארץ פתרון של קבע. כביכול, אומרים אנו, שאין ביכולתנו לשאת בנטל קדושת הארץ, ופעם בשבע שנים אנו צריכים להפקיע קדושה זו, כדי להיפטר ממצווה שאין באפשרותנו לקיים, וכדי לאפשר את המשך ישיבתנו בארץ. אין ספק שהפוסקים כולם, שקדושת הארץ יקרה ללבם, לא היו מוכנים להשלים עם העובדה שבכל שנות הגלות שאף עם ישראל והתפלל לשוב לארץ ישראל, בגלל קדושתה המיוחדת של הארץ, ועתה, כשזכינו לכך, נפקיע קדושה זו ע"י מכירת הארץ לנכרי, רק בגלל העובדה שקדושה זו מהייבת אותנו למאמץ ולויתור. לכן, הסכימו הפוסקים, שאף אם אין ברירה אלא לנקוט בדרך זו, הרי ודאי שאין זו יכולה להיות הלכה לדורות.

על אחת כמה וכמה, גדולי הציונות הדתית, שחרטו על דגלם את האידיאל של בניית חיי תורה ומצוות בארץ ישראל, ושאפו לגאולה שלימה הכוללת לא רק את גאולת העם וחארץ, אלא גם את גאולת התורה והמצוות וקיומן השלם בארץ ישראל, לא היו יכולים להשלים עם שיטה זו של הפקעת קדושת הארץ והפיכתה, ח"ו, אחת לשבע שנים, ל"אדמת נכר", בכדי להיפטר מהמצוות שמחייבת אותנו ישיבת א"י. גדולים אלו לעולם לא יסכימו להנציח היתר, שבעצם השימוש בו אנו מכריזים בריש גלי, שדרישות התורה, כביכול, אינן אפשריות ואינן מתאימות לקיום בדורנו. אשר על כן, היתר זה לא יכול היה להיאמר לדורות, אלא לשעת הדחק בלבד, כשהמגמה הייתה לחתור לקיום השמיטה ולא להפקעתה, וכדברי הרב קוק זצ"ל שהוזכרו לעיל במבוא:

"ביסוד השמיטה עלינו לדעת שאנו חייבים להתאמץ בכל כוחנו לסבב את הדברים, שסוף כל סוף תהיה שבת הארץ הולכת ונקבעת בכל קדושתה על אדמת הקדוש" (אגרות הראיה ח"א רפ"ט).

למעשה, הבעייתיות שבשיטה מעוגנת בדברי הגמרא והפוסקים. במשנה ובגמרא (ע"ז כ"א, א) מצאנו הלכה הנוגעת למצוות "לא תחנם", שעל פיה השכרת שדות לנכרים אסורה, ואילו השכרת בתים מותרת, ובסוריה מותרת מכירת בתים, אבל מכירת שדות אסורה. בהסבר חומרא זו שבשדה לעומת בתים כותב הרמב"ם (ע"ז, פ"י, ה"ג) על סמך

מין הרב הראשי לישראל שליט"א הוסיף שזאת היא החולשה העיקרית של היתר המכירה וזה מה שמעיק וקורע את הלב, וזה גם מה שיוצר את המרירות המיוחדת המלווה את הפולמוס סביב נושא השמיטה. ועוד הוסיף הרב שפירא שליט"א, שאע"פ שאין מנוס, במציאות הנוכחית, מלהפעיל את היתר המכירה, בהחלט ניתן וראוי לצמצם את השימוש בו.

עדות זאת מוכיחה אף היא, שאינו דומה היתר המכירה להיתרים אחרים (פרוזבול, עיסקא, מכירת חמץ, בכורות וכו'), בהם לא שמענו שהעוסק בהם עוסק בכך בנפש הצויה ובלב לא שקט, ובהם לא הודגשו המתירים, במידה כה מרובה, את ארעיות ההיתר והיותו בבחינת "הוראת שעה" בלבד, שצריכה להבחן כל פעם מחדש.

דברי הגמרא שם: "ומפני מה החמירו בשדה? מפני שיש בה שתיים - מפקיעה מן המעשרות ונותן להם חניה בקרקע". דהיינו, מעבר לאיסור החניה יש איסור מיוחד בהעברת הבעלות של שדות ארץ ישראל לידי נכרים במגמה להפקיעם מהמצוות. ואם כן, אף אם קיימת דרך הלכתית שלא לעבור על איסור "לא תחנם", הרי מהגמרא ומהרמב"ם משמע שיש איסור נוסף ונפרד על מכירת שדות לגוי, דווקא בגלל העובדה שמכירה כזו מפקיעה מקיום מצוות התלויות בארץ.

4. הקושי בקיום השמיטה בעבר לעומת ימינו

ביסוד כל היתר שתוקן ע"י חכמים נמצאת סיבה שהביאה את החכמים למצוא דרך היתר. בכל מקרה של היתר אפשר וצריך להצביע על שינוי מציאותי שכתוצאה ממנו היה צורך למצוא היתר. לכאורה, בשמיטה הסיבה להיתר לא כל כך ברורה, כיוון שקשה לומר שקיום מצוות השמיטה כיום קשה ומסובך יותר מאשר בעבר, וששעת הדחק בימינו גדולה יותר מאשר בימי אבותינו.

התורה עצמה הייתה מודעת לעובדה ששמירת מצוות השמיטה מטילה עול כמעט בלתי אפשרי על העם. לכן התורה חורגת ממנהגה ומתייחסת ל"הוא-אמינא", שהעם יערער על האפשרות לקיים את המצווה, והיא דואגת להפיג את חששות העם ולעודד אותו לקיים את המצווה למרות הקשיים הגדולים ביותר שבהם היא כרוכה. בפרשת "בהר" אומרת התורה: "וכי תאמרו מה נאכל בשנה השביעית הן לא נזרע ולא נאסוף את תבואתנו" (ויקרא כ"ה, כ), כלומר, התורה מודעת לכך שמצוות השמיטה מסכנת, לכאורה, את חיי העם ועלולה להמיט עליו רעב קשה, ותשובת התורה לחשש רציני זה לא מקילה עלינו כלל ועיקר: "רצויתי את-ברכתי לכם בשנה הששית" (שם פס' כ"א), דהיינו, עליכם לסמוך על סיעתא דשמיא ולהאמין שהקב"ה ישלח את ברכתו לכם בשנה השישית באופן שיאפשר לכם את קיום המצווה הקשה. משמעות הבטחה זו היא, שהתורה מכירה בכך שללא ברכה מיוחדת זו, החורגת מדרך הטבע, אין אפשרות לקיים את מצוות השמיטה מבלי להגיע למצב של "מה נאכל"⁵.

5. גם בספר דברים בפרשת "דאה", בהקשר לשמיטת כספים, מתייחסת התורה לאפשרות שהעם לא יעמוד בדרישה הקשה וינסה להתחמק מקיום המצווה של שמיטת כספים, וגם שם טורחת התורה להרגיע ולשכנע את העם שעם הרבה אמונה אפשר לקיים את המצווה: "השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמור קרבה שנת השבע שנת השמיטה ורעה עינך באחיך האביון ולא תתן לו... נתון נתן לו... כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' א-להיך בכל מעשך ובכל משלח ידך" (דברים ט"ו, ט-י). אם כן, גם כאן התורה מבטיחה ברכה על-טבעית וגם כאן דורשת התורה מעמנו להאמין שדווקא הנתינה לעני - דווקא שמיטת החובות, היא זו שתביא את הברכה ואת החלחה, ולא כפי שנראה במשקפי בשר ודם, ששמיטת כספים עלולה לגרום להתמוטטות כלכלית.

גם כאן וגם בשמיטת קרקעות הברכה איננה תנאי והקדמה מוכרחת לקיום המצווה אלא הבטחה הבאה בעקבותיה, שהרי הכתוב מפרש: "כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' א-להיך בכל מעשך" וכו' - בעתיד. הוא הדין גם בשמיטת קרקעות וכפי שפרש כבר החזו"א זצ"ל: "אין הכוונה הבטחה שלא תבוא לידי פקוח נפש ע"י חסרון תבואת השנה השביעית, אלא הבטחת ברכה בשביל שמירת שביעית... ר"ל לא כמו שתחשוב בדרך הטבע ששביעתך תביא לך הפסד ותחיה כחיי צער, אלא אצווה לך את הברכה" (חזו"א שביעית יח, ד).

רואים אנו, שהקושי בקיום מצוות שמיטה איננו הידוש של דורנו או של הדורות שקדמו לנו. מרגע שניתנה מצווה זו, היה ברור שהיא דורשת הרבה מסירות נפש והיא מעמידה כל יחיד, ואת הציבור כולו, במבחן אמונה מאוד לא פשוט.

להיפך, קיום מצוות השמיטה, כיום, קל ופשוט יותר מאשר בתקופת המקרא, בית שני, המשנה והתלמוד. בעבר, בתקופה שבה אפשרויות יבוא המזון מחוץ לארץ היו מצומצמות ביותר, בתקופה שבה אפשרויות שימור המזון גם הן היו מוגבלות יותר מן האפשרויות בימינו, בתקופה שבה העם כולו חי מיבול אדמתו - הייתה מצוות השמיטה דרישה קשה הרבה יותר.

אין ספק, שגם כיום יש בקיום מצווה זו אתגר גדול ורציני, ועלינו להתמודד עם הרבה בעיות חדשות הנובעות מהעובדה שמוטל עלינו ליישם את מצוות השמיטה במסגרת החקלאות המודרנית, שרחוקה מרחק רב מאופי החקלאות העתיקה ומבעיותיה. אך גם מגוון הפתרונות שיש בידינו הינו גדול ורחב יותר.

כדי לשבר את האוזן ניתן לומר, שאם בעבר הייתה נראית מצוות השמיטה כבעיה קיומית גדולה, הרי שכיום, היא בעיה כלכלית גדולה. ואם כך, איזו הצדקה יכולה להיות להידושו של היתר להפקעת המצווה - הרי על מנת כן ולמרות עובדה זו, ניתנה מצוות השמיטה ע"י התורה, ותוקנה, לאחר מכן, כמצווה דרבנן ע"י חכמים. ואכן, כדי להצדיק את ההיתר להפקעת המצווה היה צריך לנמק זאת בפיקוח נפש ממש, וגם לזה הייתה הצדקה רק כיוון שמדובר במצווה מדרבנן, ובסכנה ממשית לכיליונו ולאובדנו של הישוב המתחדש בארץ, שהרי גם בעבר הייתה המצווה כרוכה בפיקוח נפש, ואע"פ כן התורה דורשת מאתנו לסמוך על הברכה.

וכך כותב הראי"ה קוק זצ"ל, באגרתו המפורסמת לרידב"ז בעניין השמיטה (אגרות הראייה ח"ב תקנ"ה):

"כי חלילה להפקיע מצווה גדולה וכללית כקדושת השמיטה בלא הכרח גדול הנוגע עד הנפש, בהיי נפש ממש, שלא יגועו ח"ו ברעב נפשות רבות מאין עבודה ומחיה, ושלא ייהרס יסוד הישוב הקדוש בראשית צמיחתו... אבל בכל עת אשר ימצא ביד יפה, שכבר הוטב המצב ושיש יכולת בלא סכנה לקיים את השביעית כמאמדה בלא שום הפקעה, חלילה וחלילה לשלוח יד בקודש ולהפקיע קדושת הארץ".

וכבר כתב למעשה בעל ה"כלי יקר" על התורה (ויקרא כ"ה, כ), שאין הבטחת "יצויתי את ברכת" תנאי לקיום המצווה, שהרי גם העם לא אומר אם לא נזרע וכו', אלא העם אומר "הן לא נזרע ולא נאסוף את תבואתנו" דהיינו, ברור ופשוט שאם יש מצווה שלא לזרוע, הרי ודאי שלא נזרע, וכל השאלה היא מה תהיינה השלכותיה של אי נריעה זו על אפשרויותינו לפרנס ולזון את בני משפחותינו. גישה כזו, אכן עתידה להוליד את ההבטחה "יצויתי את ברכתי לכם", כלומר, רק משפחותינו. את מצוות התורה עתידה להוביל לכך שהקב"ה יצווה את ברכתו, אך בשעה שמציבים זאת כתנאי - אם וכאשר יצווה ה' את ברכתו בשנה השישית נקיים את המצווה - חזקה שהמצווה לא תקיים והברכה גם היא לא תורגש (ראה אור החיים הקדוש שם).

וכן מזכיר הרב קוק זצ"ל את בעיית הצלת הישוב בתשובתו לרב א' רייניק אב"ד דכפר סבא לפני שמיטת חרצ"א: "עצם היתר המכירה הוא רק בתור הוראת שעה ושעה"ד להציל את יישובינו מכיליון ח"ו..." (שו"ת משפט כהן סי' ע"ג). ושוב חוזר הרב קוק זצ"ל על נימוק זה גם בתשובתו לר' א"ב קלוגר בה הוא כותב במפורש שללא הדחק העצום היה אף הוא מתנגד להיתר המכירה (משפט כהן סי' פ"ו):

"אע"פ שאני מקל לאחרים מפני הדחק וחיי נפש ממש לסמוך על ההפקעה, מ"מ, כשאני לעצמי אין לי עסק בפירות שביעית, ח"ו, וחזיתיה לדעתיה לנטות לחומרא בעיקר העניין, שאלמלא גדול ההכרח והדחק ויסוד קיום ישוב אה"ק התלוי בזה הייתי גם אני אומר כן".

אם כן, הבסיס והטיבה להיזקק להיתר זה היו המצב הקריטי שבו היו נתונים המתיישבים בראשית הישוב, ולולא מצב קריטי זה לא הייתה כל הצדקה לשימוש בהיתר. ממילא ברור, שאי אפשר היה לקבוע אותו אלא כהוראת שעה התלויה במצב הישוב, ולחייב בדיקה חוזרת מידי שמיטה על מנת לקבוע אם ההצדקה לשימוש בו עדיין קיימת.

5. "חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה"

נימוק חשוב נוסף, הנזכר מספר פעמים בדברי הראי"ה קוק זצ"ל להצדקת השימוש בהיתר, הוא שלמעשה המגמה האמיתית להיתר המכירה איננה הפקעת המצווה, אלא דווקא השאיפה להגיע לקיומה השלם, בחינת "חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה". דווקא אם מעונינים להביא לידי הגשמתה של מצוות השמיטה בארץ ולזכות לראות בקיומה המלא, יש למצוא דרכי היתר זמניות, כדי לאפשר לישוב החקלאי שומר המצוות להתחזק ולהתבסס בארץ. אי הפקעת המצווה תביא לכך שהישוב יתמוטט ח"ו ולא תהיה כל התיישבות יהודית דתית בארץ ולא תהיה כל שמירת שמיטה בארץ. וזה לשונו:

"כבר אמרתי שעל עצם ההיתר אין לדעתי מה לפקפק, אבל בכל זאת אין זה מונע ופוסד אותנו מלבקש כל העצות שיוכלו אחינו לקיים את המצווה כהלכתה בלא שום הפקעה. וכל חלק קטן שבקטנים מאה"ק שביד ישראל, שתקוים בו מצוות שביעית כדינה, אנו צריכים לשמור עליו כמוצא שלל רב. אבל חלילה ללמד קטיגוריא על ישראל מצד הוראת ההיתר של המכירה, שאע"פ שאינה משנת חסידים, ורוחנו בקרבנו ישתוחח על שפלות קרן ישראל ועל המצב המדוכא והמדולדל של עם ה', עד שהם מוכרחים להשתמש מפני הדחק בהיתר הפקעת המצווה הקדושה והחביבה הזאת. וחלילה לחשוב, שבגלל דבר זה שעושים זרע קדש, ע"פ הוראת הכמים, יחרה אף ה' בעמו. כי במקום דחק עצום ונורא, כמצב הישוב, אפילו אם סומכים על יחיד במקום רבים אין מזהיחין אותם. ולא שייך כלל לומר ע"ז מה שנאמר בהפקעת המצווה דבעידן ריתחא ענשינן אעשה, דזהו רק בודאי מצווה, ובנידון דידן, שהדחק של ביטול הישוב ושוממות אה"ק הוא גדול ודאי חובה לאהדורי אחר דרכי היתר, אפילו בפרצה דחוקה ביותר. וע"י חיזוק הישוב והתרבות אחינו בני" באה"ק תהיה הגאולה בקרוב יותר, וממילא, נזכה לקיים הכל, והוי כ'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה'. וכיוון שע"י חומרא דשביעית יעוכב עניין הישוב

ויתרשלו ידי רבים מקניין קרקע, כאשר ידעתי - שהרבה אומרים בחו"ל שכיוון שעדיין אינה ניכרת ברכת הארץ לעשות התבואה לשלוש השנים א"כ א"א להם לשבות, וכשיעבדו הלא יעברו על ד"ת, ע"כ הם מתרחקים מאה"ק, אבל כשמודיעים שכפי המידה של הדחק יש צדדי היתר, אז יתרוצו רבים לבוא, וכפי ריבוי שיבתם של גאולים תתרבה הברכה העליונה להחיש גאולה, ואז נקיים הכל בברור, באופן שיהיה לנו שילומים על כל צערנו ממה שאנו מוכרחים להשתמש בהיתרים דחוקים" (שו"ת משפט כהן סי' ס"ג).

ובמקום אחר כתב:

"וע"פ דרך הטבע א"א לשוב לעמוד בהתחלחו אם לא ימצא איזה דרך של היתר, לפחות לכמה עניינים של שביעית, וממילא, גורם הדבר שיראים ממעטים לבוא, ובאים ברובם רק ריקים שאינם דואגים כלל על איסור והיתר, וממילא, מרחיק כ"ג בחומרתו את קדושת השביעית מהופיע על אה"ק. ואני - בנטייתי לקולא בתורת הוראת שעה, במקום הכרח גדול, ובהראותי בדרכי נועם עד כמה אנו צריכים להשתדל לצאת ממבוכה זו ולדרוש את קדושת השביעית כמצוותה בכל כוחנו - הנני מקרב ומחזק את קדושת השמיטה באה"ק בעה"י" (אגרות הראיה ח"ב תקנ"ה, ודברים דומים כתב גם בסוף המבוא ל"שבת הארץ").

דהיינו, מגמת הפעלת היתר המכירה הייתה לאפשר להגיע לידי שמירת שמיטה כהלכתה באה"ק - וכפי שכותב הרב קוק זצ"ל לעיל במפורש, בחינת "חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה".

ואם אמנם כל תכליתו של היתר המכירה לשמש כמנוף לחיזוק שמירת השמיטה בארץ בעתיד הקרוב, הרי מובן מאליו שאי אפשר לראותו אלא כהוראת שעה.

ברור על כן, שהפעלת היתר המכירה באופן קבוע ובאופן שהחקלאים מתרגלים לעבוד ולסחור כרגיל - כשמשמיטה לשמיטה קטן הסיכוי הריאלי להגיע לשמיטה כהלכתה - עומדת בסתירה גמורה למגמת המצדדים בהפעלת היתר המכירה. ואם כך, מחויבים אנו, להשתדל ככל יכולתנו, למעט בהסתמכות על היתר המכירה ולבחון האם אמנם אין דרך לקיים את הישוב בלעדיו.

6. קיום שמיטה ושיבת ארץ ישראל

בסעיפים הקודמים נמנו מספר סיבות ונימוקים לחולשה המיוחדת שבהיתר המכירה לעומת היתרים אחרים - חולשה המחייבת לצמצם את ההזדקקות להיתר ככל שניתן. אך יש סיבה נוספת לכך שגם המתירים להסתמך על היתר המכירה לא הסכימו לתקן היתר זה כהלכה לדורות, והיא חשיבותה המיוחדת וערכה הרב של מצווה זו בתורה. כבר ראינו לעיל את דברי הראי"ה קוק זצ"ל הכותב: "כי חלילה להפקיע מצווה גדולה וכללית כקדושת השמיטה בלא הכרח גדול הנוגע עד הנפש". במה גדולתה, חשיבותה וכלליותה היתירה של מצוות השמיטה?

בפרשת "בהר" התורה מלמדת אותנו שהקלה החמורה ביותר, קללת החורבן והגלות, באה בעקבות חילול שבת הארץ: "אז תרצה הארץ את שבתותיה כל ימי השמה... אז תשבת

הארץ והרצת את שבתותיה כל ימי השמה תשבות את אשר לא שבתה בשבתותיכם בשבתכם עליה" (ויקרא, כ"ו, ל"ד-ל"ה).

ופעם נוספת מדגישה התורה: "והארץ תעזב מהם ותרץ את שבתותיה בהשמה מהם והם ירצו את עוננם יען וביען במשפטי מאסו ואת חוקותי געלה נפשם" (שם שם מ"ג). וכן, להוותנו, אכן ארע לעם ישראל כפי שמעיד ספר דבה"י (ב' ל"ו כ-כ"א): "ויגל השארית... אל בבל... למלאות דבר ה'... עד רצתה הארץ את שבתותיה, כל ימי השמה שבתה למלאות שבעים שנה".

דברים מפורשים אלו הינם הבסיס למאמרם המפורסם של חכמינו "בעוון שמיטין גולין" עם ישראל מארצם (ראה שבת ל"ג, א). הוזה אומר, ישיבת עם ישראל בארץ ישראל תלויה בקיום מצוות השמיטה. ואם כן, התורה עצמה מצביעה על חשיבותה העצומה של מצוות שמיטה בקובעה את התלות הישירה שבין קיומה של מצווה זו וזכותנו לשבת בארץ ישראל⁶.

לאור חשיבותה זו של מצוות השמיטה והקשר האמיץ שבינה ובין האחיזה בארץ, הרי שדווקא בעת בה זוכה עם ישראל לשוב לארצו, מחובתו לפעול במגמה של חיזוק מצוות השמיטה בארץ וביסוסה בקרב מתיישביה.

אכן, שבי ציון בימי עזרא הבינו זאת היטב. כדי לתקוע יתד נאמנה בארץ הם ידעו שעליהם לתקן ולטפל בראש ובראשונה בגורמי הגלות והחורבן, ועל כן באמנה שהם כורתים ומקבלים על עצמם תופשת מקום מרכזי וכולט מצוות השמיטה: "ונטש את השנה השביעית ומשא כל יד" (נחמיה, י, ל"ב). וכפי שידוע לנו מהמקורות ההיסטוריים של תקופת בית שני ושל ימי המשנה והתלמוד, אכן בתקופה זו מסר עם ישראל את נפשו על קיום מצוות השמיטה⁷.

אין ספק שגם שיקול זה עמד בפני המתירים לסמוך על היתר המכירה בקובעם, שהיתר המכירה שונה מכל ההיתרים האחרים, ואין לראות בו אלא הוראת שעה לשעת

6. על הסיבה לכך שישבת עם ישראל בא"י תלויה דווקא במצווה זו, ועל הקשר ההדוק בין מצוות השמיטה בפרשת "בהר" ועונש הגלות בפרשת "בחוקתי" - ראה במאמרי "שמיטה ומקדש" (להלן פרק כ"א, וקודם לכן ב"מגדים" ג). ובקיצור נמרץ, מצוות שבת הארץ הינה שכלולה של מצוות שבת בראשית. שבת בראשית מבטאת את האמונה שה' בורא עולם, ואילו שבת הארץ מדגישה ומשכללת את ייחודה של א"י במסגרת אמונה זו כארץ השייכת לה', וכארץ מיוחדת משאר העולם בקדושתה. מצוות השמיטה מעבירה אמונות אלו למישור המעשי. העובדה שיש איסור על עבודת הארץ ויש חובה להפקיר את היבול אחת לשבע שנים, כהוכחה לכך שהקב"ה הוא אדון הארץ, מהווה ביטוי ומבחן מעשי לאמונות אלו. בגלל עובדה זו, ודווקא בגלל הדרישה הקשה שיש במצווה זו, מהווה מצוות השמיטה, יותר מכל מצווה אחרת, מבחן למידת אמונתו של העם בקב"ה, ולכן הייתה מצווה זו לאבן הבוחן המרכזית לזכותו של עם ישראל לשבת בארץ ישראל - נחלת ה'.

7. עיין יחזקאל כהן בספר "שמיטה - מקורות, הגות ומחקר". וראה שם מקורות לכך שבתקופת בית שני נמנעו מעבודה בשמיטה אפילו במקרים של פיקוח נפש ומלחמה. וראה גם את כרוז האוסרים להפקיע את מצוות השמיטה בס' השמיטה לרימ"ט (ח"ב פ"ב ס"ג): "...ונפהוך הוא, כי מלבד שאינו נוגע לפקוד"ו... עוד יהיה... לטובת הישוב ולטובת הארץ... כי מי יוכל לחפש אחרי היתר במצווה זו, אשר היא גאולתנו ופדות נפשנו... והקב"ה אמר למשה רבונך שלא יגלו זוהרים על השמיטות... הלה' תגמלו זאת' אחרי אשר וכיתם לקנות אחוזה באהיק?..." ועוד.

חק גדולה, ויש לבחון מחדש משמיטה לשמיטה אם ניתן לוותר על השימוש בו, או לפחות, לצמצם את ההסתמכות עליו למקרים הכרחיים בלבד, שהרי לא רק שאין חשש שקיום מצוות השמיטה יביא לחורבן הישוב, אלא ההיפך הוא הנכון - קיום מצוות השמיטה הינו תנאי הכרחי לביסוס ישיבתנו בארץ. דווקא האמונה ומסירות הנפש הדרושות לקיום מצוות השמיטה, הן הן שיביאו להידוק אחיזתנו בנחלת אבותינו, וכפי שמעידה ומדגישה התורה פעמים מספר. דווקא החזרה לארץ ישראל בדורנו מחיבת אותנו לחתור לדקדק בקיום מצווה זו, בדיוק כפי שנהגו שבי ציון בראשית ימי הבית השני.

לאור דברים אלו, נראה שאין גם מקום להרהור, שיש לקיים את ההיתר כהלכה לדורות בטענה שכיום, בשעה שרק מיעוט קטן של עם ישראל עוסק בחקלאות, שוב אין משמעות לקיום מצווה זו. ואמנם, אם ההנחה היא, שטעם המצווה הוא שהאדם ינוח וישבות אחת לשבע שנים או שהאדם יתחנך לנתינה ולחסד, הרי באמת, כאשר רק מיעוט קטן של העם עוסק בחקלאות אין המצווה משגת את יעודה ומטרתה⁸. אך אם המגמה היא להחדיר לתודעתנו את ערכה, קדושתה וייחודה של ארץ ישראל, הרי העיקר הוא שאדמת ארץ ישראל שובתת בשנה זו, ומטרה זו מושגת בשלמותה, בין אם העוסקים בחקלאות הם 5% של האוכלוסייה ובין אם הם 100% של האוכלוסייה. ועובדה זו שהארץ שובתת מחמת קדושתה חודרת ומגיעה לכל בית בישראל, שהרי גם מי שהוא עצמו אינו חקלאי הרי הוא נזקק עדיין לתוצרת חקלאית - ללחם, שמן, יין, פירות וירקות וכו'. וממילא, קיומה של המצווה מגיע בסופו של דבר לכל עם ישראל.

כיוון שכך, היה ראוי ורצוי למצוא דרכים שנטל השמיטה יתחלק גם בין הציבור שאיננו עוסק בחקלאות, שהרי אין כל סיבה שנטל קיום מצוות השמיטה יהיה מוטל אך ורק על הסקטור החקלאי, בשעה שכל אחד ואחד זקוק לתוצרת החקלאית בשנת השמיטה ובשאר השנים, וכל אחד נהנה מכך שיש ציבור המעבד ונאחז באדמות המדינה ואיננו משאיר תחום זה רק לערביי הארץ. באופן כזה, יהיה הציבור כולו שותף לשמירת השמיטה בארץ גם אם רק 5% מהאוכלוסייה עוסקים בחקלאות, וכפי שיאה למצווה מרכזית במצוות השמיטה.

אמנם נכונים הם דברי המוסר שמשמיעים באוזני החקלאים, שאין כמו מצוות השמיטה לחנך לאמונה שלא יכוונו ועצם ידי עשה לי את החיל הזה, אלא ה' הוא הנותן לך כח לעשות חיל" (דברים ח', י"ח); ושמצוות השמיטה מטביעה בלבו של האדם את האמונה

8. ונראה, שאף אם העובדה שהתנאים השתנו והמצווה לא משיגה את יעודה ומגמתה, יכולים להיות לעיתים סיבות להפש היתרים (כמו בפרובול, בהיתר עייסקא, בבכור וכו'), אך אין זו סיבה מספקת (ואין זה גם בתחום סמכותנו) לחדש מצוות ותקנות חדשות, כגון הרעיון המועלה מפעם לפעם, שבימינו ראוי להרחיב את שנת השמיטה גם למגורי המשק האחרים (ראה, למשל, ב"יקודה" תשרי תשמ"ז).
ראה במבוא ל"שבת הארץ" ספ"ד, שהרב קוק זצ"ל עומד על ההבדל בין החקלאות כעבר שהייתה מיועדת לצורך אכילה והיה אפשר להנהיג קרושת שביעית כדת בלא הפקעה, שהרי סוף סוף הפירות היו מופקדים והיה בזה רווח לעניים והיה קרוב לכוונת התורה "אכלו אביזני עמך", לעומת חקלאות ימינו המבוססת על המסחר, ואם ימנע המסחר תיהרס גם פרנסתו ומעמדו של החקלאי לעתיד. במצב כזה, חובה להנהיג את היתר ההפקעה ע"י המכירה. אם כן, גם כאן היסוד להפקעה הוא לא עצם השינוי מבחינת טעם המצווה, אלא העובדה שבצורת החקלאות הנוכחית הדבר יביא להריסתם ולהתמוטטותם המוחלטת של החקלאים.

שלמרות שהוא חייב להשקיע ולעבוד לפרנסתו בכל כוחו, הרי שבסופו של דבר יכול אדמתו - מתנת א-להים הוא. נכון גם שללא אמונה כזו קשה לציית למצווה כל כך קשה כמצוות השמיטה, שהרי רק אם אדם מאמין, שאכן ברכת שש השנים תלויה לא בכוחו ובעוצם ידו, אלא בברכת א-להים, הוא זה שגם מבין שכדי לזכות בברכה זו עליו למלא את רצון הקב"ה ולשמוט את אדמתו בשנה השביעית. נכון גם שמצוות השמיטה מחנכת את האדם להבין שכל יכולו ופרנסתו מתנת א-להים ועליו לדעת להודות על שש השנים שבהם הוא רשאי לעבד את אדמת א"י ולא להתלונן על השנה השביעית, שהוא מנוע מכך. אך אין כל הגיון והצדקה שמסרים חשובים אלו יהיו מנת חלקם של קומץ חקלאים קטן בלבד ולא יהיו נחלת הציבור כולו. הדבר מעשי ואפשרי אם אמנם כולם יהיו שותפים לנשיאה בנטל השמיטה, ונטל זה לא ייפול אך ורק על כתפיהם של החקלאים.

על פי האמור, מצוות השמיטה נועדה להחדיר לתודעתנו⁹ את העובדה, שארץ ישראל איננה שייכת לנו ואין היא קנייננו הפרטי, אלא הארץ שייכת לקב"ה ואנו איננו אלא תושבים וגרים בארץ זו בתנאי שנמלא תפקיד וייעוד מסוים. בעלותו של הקב"ה על הארץ מתבטאת היטב בעובדה שהוא מתיר לנו לעבוד את אדמתה במשך שש שנים, ובשנה השביעית הוא אוסר עלינו לנהוג מנהג בעלים באדמתם.

9. הכרה זו יש לה השלכה ישירה ומכרעת על כל התנהגותנו בארץ ישראל. אם אנו מודעים לכך שאנו גרים בנחלת הקב"ה, אין התנהגותנו יכולה להיות דומה להתנהגותו של אדם בביתו הפרטי, אלא עליה להשתוות להתנהגותו של מבקר המתארח בהיכלו של מלך מלכי המלכים, להתנהגותו של אדם הניצב במקום קדוש - מקום השראת שכינה.

בעניין זה ראה גם במאמרי "השמיטה והשביטה" בנספח וקודם לכן ב"המעייץ" תשרי תש"ם, שבו הובאו המקורות לכך, שזהו טעמה המרכזי של שנת השמיטה. לעומת זאת, הטעם של הטבעת מידת החסד בקרבנו, אף שגם הוא מטעמי מצוות השמיטה, איננו הטעם המרכזי, כפי שבשבת הטעם של: "למען ינוח שורך וחמורך וינפש בן אמתך והגר" (שמות כ"ג י"ב) איננו הטעם המרכזי, אלא תוצאה ממצוות השבת, שעיקר טעמה הוא החדרת האמונה בבורא עולם ומנהיגו.

כיוצ"ב, התועלת שבשבתון פעם בשבע שנים על מנת להפסיק את המרוץ אחר רכושנות וצבירת ממון לטובת עיסוק בענייני הרוח, אף שגם הוא מטעמיה של שנת השמיטה (עיין במאמר הנ"ל בסופו), גם הוא איננו הטעם המרכזי, שהרי לא מצינו כל חובה להקדיש שנה זו לעיסוקים רוחניים, ולא מצינו כל איסור להקדיש שנה זו לעבודה אינטנסיבית במגמה לצבור ממון, ובתנאי שלא מדובר בעבודת האדמה.